

УДК 340.1(091)

С.В. НЕСИНОВА,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

М.П. ХАЧІКЯН,

*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРАВА У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджуються розвиток та сучасний стан соціального призначення права в умовах глобалізації, розвиток уявлень про право і державу та їх місце у житті громадянського суспільства.

Ключові слова: право, мораль, правосвідомість, глобалізація, соціальне призначення права.

Постановка проблеми. Питання розуміння права належить до числа важливих вже тому, що людина на кожному з етапів свого особистого та суспільного розвитку відкриває у праві нові якості, нові грані його співвідношення з іншими явищами та сферами життєдіяльності соціуму. Рівень розвитку права та стан його дослідження в кожній країні мають свої характерні властивості, оскільки на них впливає рівень розвитку суспільства в політичній, економічній та правовій сфері на певній території, враховуючи історичні, культурні та релігійні особливості життєдіяльності цього суспільства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У юридичній науці існують різноманітні концепції та теорії, які аналізували історичний процес виникнення, походження, становлення, розвитку існування права як специфічного соціального явища. За останні роки ця тема все більше привертає увагу вчених-правознавців. У різні часи вони вивчали проблеми праворозуміння, сутності, змісту та завдань права, досліджували трансформаційні процеси у праві, зокрема цим питанням присвячували свої праці С.С. Алексєєв, М.С. Балаянц, І.А. Гетьман-П'ятковська, Р. Зварич, С.А. Жинкін, В. Ковальський, С.В. Михайлов, С.В. Несинова, В.С. Нерсисянц, У.І. Нехаєва, І.В. Патерило, Н.Ю. Рашева, Н.І. Сухова та ін.

Мета статті. У сучасних умовах глобалізаційних процесів та трансформації цінностей правової системи розвиток уявлень про право і державу та їх місце у житті громадянського суспільства призводить до переосмислення засадничих положень, які лежать в основі права. Саме на аналіз цих процесів спрямована стаття.

Виклад основного матеріалу. Кожна з існуючих концепцій виникнення права відображає різноманітні уявлення, погляди та судження різних груп, прошарків, класів, націй, соціальних спільнот. В основі цих поглядів та суджень перебувають різні економічні, соціальні, політичні та інші інтереси [2, с. 9].

Наукова юридична діяльність, спираючись на багатоаспектне праворозуміння, спроможна остаточно звільнитись від обмежених уявлень і стереотипів, які склалися на ґрунті радянського правознавства (а їх негативний вплив відчувається ще й нині) та досягти істотних результатів у дослідженні права і пов'язаних з ним суспільних явищ.

Право у працях відомих філософів, юристів-науковців означає свободу, справедливість, правила, баланс інтересів, відносини, почуття (емоції), вимоги суб'єктів. Проте слід зазначити, що головним є те, що право є виразником найвищого досягнення цивілізації – свободи, гуманізму, культури.

Варто погодитися з думкою С.В. Несиної, Ю.С. Палєєвої, що протягом усієї історії розвитку юридичної науки вчені та мислителі прагнули з'ясувати, що таке право, яка його природа і сутність. З цього приводу точаться гострі дискусії, результатом яких є багатоманітність визначень поняття права:

– моральний (етичний) підхід базується на ідеї етичної справедливості, на ідеї природних прав людини, тому право розглядається як форма суспільної свідомості;

– за соціологічним підходом право не тільки є мірою справедливості, але й оцінкою взаємовідносин між людьми, між особою та державою, особою і суспільством;

– при генетичному підході до праворозуміння основна увага зосереджується на процесах виникнення і формування права, його соціальної детермінованості об'єктивними і суб'єктивними умовами життя суспільства;

– інтегративний підхід враховує і поєднує все раціональне, що є в кожному із зазначених вище підходів, а саме: цінність природних прав людини, «живе право» – правовідносини, формальну визначеність і точність правових приписів, закріплених у нормах права [6, с. 68].

На сьогоднішній день у зв'язку з прискореним розвитком суспільства проблеми глобалізації є актуальними, тому що глобалізаційні процеси проникають у всі сфери життєдіяльності соціуму.

Розвиток сучасного суспільства зумовило становлення і функціонування системи норм, які взаємопов'язані між собою. Норми, що регулюють суспільні відносини, відображають і конкретизують дію об'єктивних законів, тенденцію соціального розвитку, історично обумовлених закономірностей.

Намагаючись зрозуміти, що є право і яка його роль у житті суспільства, ще стародавні юристи звертали свою увагу на той факт, що право не вичерпується однією ознакою або значенням. Розглядаючи і аналізуючи історичні сходини цивілізаційного руху права, російський вчений С.С. Алексєєв зазначає, що саме сходини – це трансформація і модифікація сили, яка визначає життя і реальність юридичних установлень, коли право, залишаючись «силовим» установленням, змінює силові інститути і засоби, пристосовує їх до певного стану і рівня гуманітарних цінностей. Він також виокремлює чотири основні сходини, на яких базується розвиток позитивного права: право сильного, право влади, право держави, право громадянського суспільства [4, с. 85].

З давніх часів право взагалі трималось силою, і не тільки силою держави, а й силою авторитету традиційних інституцій – племен, общин, міст. Прикладом цього авторитету є канонічне право, яке було і є втіленням церкви, тобто проявом релігійного духовного впливу на соціум [4, с. 95].

Тому історичний аналіз розвитку цивілізації свідчить про те, що право та інші соціальні норми, в тому числі моральні, пов'язані між собою. Найбільш характерною рисою взаємодії права та моралі є їх зближення, взаємопроникнення, посилення їх узгодженого впливу на суспільство.

Правова система державно-організованого суспільства встановлює життєво важливі для всього суспільства вимоги моралі, етичні установки. Разом із цим науковці, які вивчають питання співвідношення права і моралі, зазначають, що «право – це етичний мінімум». Цей «мінімум» можна пояснити тим, що моральний характер права як етичного мінімуму виступає в первісних законах раннього періоду, які зараз не настільки актуальні у зв'язку з розвитком суспільної моралі в умовах глобалізації.

Якщо право це етичний мінімум, мораль виникла раніше за право, тому ми можемо зробити висновок, що слід пам'ятати про існуючі базові концепції походження моралі, що відображають не лише особливості виникнення моралі, а і призначення їх у суспільстві. Базовими вважаються релігійна (супранатуралістична), натуралістична, соціальна теорії. Визначення взаємодії права і моралі у зазначених концепціях розуміння права є важливою умовою для належного теоретичного осмислення таких соціальних явищ, як право і мораль та визначення їх місця і ролі у регулюванні суспільних відносин з боку держави [2, с. 9].

Перші правові акти не мали чіткої диференціації, наприклад, на процесуальні або матеріальні норми, оскільки зосереджували комплексні зведені норми звичаєвого або релігійного права. Безумовно, що суспільство, яке існувало до нас, знало про основне призначення права – це підтримувати і охороняти порядок, що в основному успадковується від інших поколінь і базується на певних культурних та історичних традиціях. Цей порядок може змінюватися тією мірою, якою ця зміна не шкодить системі правління, суспільному та економічному устрою, панівній моралі [4, с. 85].

Таким чином, можна зробити висновок, що право через регулятивну і охоронну функцію права здійснюють регулювання та охорону суспільних норм і моральних цінностей. Необхідно пам'ятати, що право створювалося для того, щоб упорядкувати суспільні відносини, а після цього за необхідності захистити і зберегти існуючий лад (порядок). Такої ж думки дотримувався давньогрецький мислитель Демокрит, який виявляв пошану до законів і вважав, що «Пристойність потребує підпорядкування закону, владі і розумовій вищості (перевазі)». Владу і розумову перевагу можна розглядати як справедливість і доброчесність з боку держави.

Про право міркував і давньогрецький філософ Аристотель, зазначаючи у своїх працях, що «державним благом є право, тобто те, що служить на загальну користь». У цьому вимірі справедливість пов'язана з уявленням про державу, а критерії права є регулюючою нормою суспільних відносин.

Право являє собою складне соціальне явище, яке не було б цілковито вивчене, якби не розглядалася характеристика його співвідношення з мораллю, де моралі відведена роль такого собі плацдарму сприйняття права та становлення правосвідомості кожного представника суспільства, тому що «Сенс закону, – як казав Цицерон, давньоримський політичний діяч, філософ і оратор, – саме в тому, що він прийнятий і встановлений для всіх». Цицерон також вбачав соціальне призначення права у тому, що воно визначає всі необхідні дії і забороняє небажані.

Під мораллю в юридичній літературі розуміють систему норм, принципів, правил, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, справедливість, честь. Як слушно зазначив філософ В. Соловйов, закон є обмеженим і замість досконалості вимагає мінімального ступеня морального стану, тому право у співвідношенні з моральністю є найнижчою межею [5, с. 121]. Виходячи зі слів В. Соловйова, слід зробити висновок, що право, беручи мораль «під свій нагляд», звужує сферу її діяльності.

Питанням права і праворозуміння займався Гуго Гроцій, нідерландський мислитель і правознавець XVII ст., з ім'ям якого пов'язані численні перетворення в різних сферах суспільно-політичного життя. Мислитель ототожнює поняття права, моральності і справедливості і приймає поділ права Аристотеля на природне і волевстановлене право.

Природне право є приписом здорового розуму, яке поширюється не тільки на те, що перебуває безпосередньо в залежності від людської волі, а також і на деякі наслідки, які випливають з актів людської волі. Розглянувши природне право з іншого боку, Г. Гроцій стверджує, що воно не може бути змінене навіть самим Богом. Волевстановлене право отримало саме цю назву, тому що головним його джерелом є воля. Говорячи про волевий характер права, слід пам'ятати, що право еволюціонує разом із суспільством. Тому необхідно розвивати природу права, а її слід шукати в природі людини. Прихильники природного права вважають, що саме за ним криється справжнє право, тому що воно втлює засади розумності, моральності та справедливості [5, с. 120].

Під впливом еволюційного процесу, або процесу глобалізації, часто може відбуватися і зниження традиційних правових цінностей, що призведе до певної втрати правової орієнтації і формування правового нігілізму. Йдеться про серйозне зниження значення моральних орієнтирів і цінностей патріотизму.

Родоначальник німецької класичної філософії Іммануїл Кант приділяв особливу увагу вивченню права і праворозуміння. Істине призначення права, за розумінням І. Канта, – надійно гарантувати моралі той соціальний простір, в якому вона могла б нормально проявляти себе, в якому змогла б безперешкодно реалізуватися свобода індивіда. Звідси випливає, що кантівська концепція праворозуміння полягає в тому, що право є загальнообов'язковим і встановленим з боку держави, яке є джерелом влади. Глибше вивчаючи підхід Канта до

вивчення права, робиться висновок, що право і мораль можна вивести на один рівень, а через моральні цінності та ідеали прославити право в умовах нинішньої часу.

«Право є щось святе взагалі вже тому, що воно являє собою наявне буття абсолютноно поняття, свідомої свободи», – писав у своїй праці Георг Гегель, а мораль і моральність ним розглядається як щось різне, яке властиве громадянському суспільству. Звідси випливає, що «священність» права більш за все розкривається через мораль – мораль, яка затверджується в громадянському суспільстві і через свої цінності та ідеали підносить право. Право в громадянському суспільстві призначене для обмеження свавілля, воно є засобом і умовою для здійснення волі.

Російський і польський вчений-правознавець Лев Петражицький також приділяв свою увагу питанню сутності права і моральності. Л. Петражицький запропонував два види звичайного права, яке, на його думку, не встановлене законом, але фактично дотримується; перше право – це право звичаїв предків, старовинних традицій і друге право – сучасних звичаїв. Звідси випливає, що право – це продукт індивідуального підходу, тому що деякі громадяни обирають прогрес поглядів, а інші виступають за збереження вже існуючих моральних принципів і звичаїв.

Розглядаючи питання цивілізаційного руху права, не можна не згадати поняття, яке нам надає А.С. Щетинін: «Глобалізація – це досить складний, багатосторонній процес, який зачіпає всі сфери людського буття, а в деякі з них вносить докорінні зміни» [9, с. 14].

З точки зору правової глобалізації – це правильна відповідь, тому що право змінюється історично залежно від умов існування різних етапів розвитку суспільства. Слід зазначити, що глобалізація змінює уявлення людей про право як про щось успадковане з минулих часів, від попередніх поколінь або про те, що спускається «зверху».

Глобалізацію слід розглядати як об'єктивну тенденцію розвитку (інтеграцію) різних сфер людського життя, яка впливає на діяльність суб'єктів сфери міжнародних відносин, тягне за собою створення загальної міжнародної, політичної, соціально-економічної, правової та інформаційної системи, в якій кожен її елемент виступає як частина глобального міжнародного організму.

У сфері правової глобалізації простежуються глобалізаційні процеси, що зачіпають як систему міжнародного права, так національні правові системи. При цьому характер правової інтеграції та інтернаціоналізації визначається, з одного боку, участю держав у справах світового співтовариства, а з іншого – ступенем сприйняття країнами тих або інших аспектів, права інших держав.

У світі досить інтенсивно йде зближення правових систем держав, це дуже чітко спостерігається на прикладі Європи. В умовах глобалізаційних змін спостерігається процес зближення, тобто конвергенція романо-германського та англосаксонського права, що проявляється у спільності їх сутності та змісту. Прикладом цього зближення є правовий прецедент та судова практика.

В епоху глобалізації роль права виявляється саме у виробленні загального правового курсу політики, що гарантує однакове регулювання суспільних відносин як у просторі національного права, так і в просторах наднаціонального права [9, с. 18].

Взаємодія та зближення національних правових систем в умовах глобалізації – це спільний курс на визначення загальних напрямів узгодженого правового розвитку з урахуванням сучасних трансформаційних процесів.

Як зазначає Р. Зварич, основні шляхи і перспективи подальшого розвитку держави і права виявляються в трьох різновидах теорії глобалізації:

– мондіалізм (І. Кант, О. Богданов та ін.) – передбачає злиття усіх держав та народів у єдине планетарне утворення із встановленням Світового уряду, знищенням расових, релігійних, етнічних, національних та культурних кордонів [3];

– «золотий мільярд» (Ж. Аталі, Г. Кісінджер та ін.) – сучасна європоцентристська версія концепції «богообраного народу», згідно з якою забезпечення існування на планеті може бути гарантованим лише для мільярду людей з найбільш розвинених країн, у той час як усім іншим країнам пропонується бути сировинним додатком та постачальником дешевої робочої сили для обслуговування інтересів транснаціональних компаній. Згідно з цією теорією планета може загинути від екологічних перевантажень. Наслідком реалізації такої

теорії стає світова диференціація на країни постіндустріального центру, індустріальної напівпериферії та аграрної периферії. Така світова диференціація сьогодні і є тією глобалізацією, проти якої діє антиглобалістський рух;

– теорія конвергенції (Гелбрейт, Р. Арон, П. Сорокін, А. Сахаров та ін.), згідно з якою в умовах науково-технічної революції втрачається відмінність між капіталізмом та соціалізмом, відбувається «обмін» (конвергенція) між державами, кожна з яких запозичує краще. Унаслідок цього відбувається зближення держав за їх сутністю, формами діяльності, організацією тощо. Це має призвести до того, що через деякий час відмінності втрачатимуться і виникне «постіндустріальна держава» єдиного типу, яка буде державою «загального благоденства» [8, с. 118–119].

Загальною теорією та філософією права визнано, що правові норми не можуть відриватися від реальної дійсності, вони призначені передусім для обслуговування поточної суспільної практики [1, с. 19]. Кожне істотне правове явище, на думку В.Ф. Погорілко, при всіх своїх особливостях, певній ізольованості, локальності, унікальності завжди прямо чи опосередковано пов'язане з усім суспільством, його життям і діяльністю, тобто є, як правило, продуктом його діяльності чи розвитку і водночас – засобом впливу на нього [7, с. 23].

На кожному історичному етапі ідея праворозуміння змінювалася. Продовжуючи античну традицію, Г. Гроцій ототожнює поняття права і справедливості, І Кант наполягав на обов'язковому забезпеченні права примусовою силою, Г. Кельзен виходить з того, що право – «це нормативне впорядкування людської поведінки».

При цьому І. Кант не тільки поклав початок найбільш видатному інтелектуальному руху свого часу – класичній німецькій філософії, але і зробив величезний вплив на весь подальший розвиток учень про праворозуміння та філософію права. У той час як Фіхте і Гегель сприйняли прогресивні ідеї вчення Канта, інші філософи другої половини XIX і першої половини XX ст. відродили реакційні сторони цього вчення. Гасло «назад до Канта», проголошене в 1860-х роках неокантіанцем О. Лібманом, означало не тільки вимоги відмови від діалектики Гегеля, але і зречення усіх прогресивних філософських ідей.

Висновки. Сучасні філософи, юристи-науковці на основі ідей давньогрецьких філософів визначили право в кількох аспектах: 1) право є явищем повсякденним у житті людей, воно пов'язується з вирішенням їхніх практичних справ, конфліктів, узгодженням інтересів різних груп людей; 2) право є вираженням соціального прогресу, розвитку, просування всього суспільства вперед, його гарантом та засобом реалізації. Право включається в прогрес усім своїм змістом, де розширюється, збагачується як явище цивілізації і культури.

Важливо зазначити, що проблема соціального призначення права в останні десятиліття є дискусійною серед представників юридичної науки як на Заході, так і в Україні. При цьому, моральний базис міжнародного організму права, тобто соціальна цінність права, розширюється, оскільки чим далі йде культурний розвиток якогось народу, тим стає більшою кількість тих соціальних норм і принципів, які необхідні для збереження.

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що право та праворозуміння необхідно досліджувати через кінцеву мету його дії – соціальне призначення права, його ефективність та закріплення фундаментальних правових цінностей сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В.Б. Законодавство: проблеми ефективності / В.Б. Авер'янов, С.В. Бобровник, В.В. Головченко. – К.: Наук. думка, 1995. – 229 с.
2. Гетьман-П'ятковська І.А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І.А. Гетьман-П'ятковська. – К.: НАН України, 2007. – 22 с.
3. Зварич Р. Національна держава в контексті глобалізації / Р. Зварич // Юридична Україна. – 2009. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-425.html>
4. Ковальський В.С. Охоронна функція права: монографія / В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 336 с.

5. Львова О.Л. Мораль як ціннісний критерій виміру права / О.Л. Львова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Моральні основи права» (м. Івано-Франковськ, 16 грудня 2010). – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 700 с.

6. Несинова С.В. Генезис розвитку вчень про право і праворозуміння: історія та сучасність / С.В. Несинова, Ю.С. Палєєва // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – № 23. – Ч. I. – С. 66–74.

7. Погорілко В.Ф. Основні фактори і закономірності становлення і та розвитку правової системи України / В.Ф. Погорілко // Правова система України: теорія і практика. – К.: Наук. думка, 1993.

8. Сухонос В.В. Теорія держави і права: навч. посіб. / В.В.Сухонос. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005.

9. Щетинин С.А. Правовая глобализация: понятие и основные формы: автореферат дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01: специальность: Теория и история права и государства; история правовых учений / С.А. Щетинин. – Ростов-на-Дону, 2009. – 27 с.

В статье исследуются развитие и современное состояние социального назначения права в условиях глобализации, развитие представлений о праве и государстве и их место в жизни гражданского общества.

Ключевые слова: право, мораль, правосознание, глобализация, социальное назначение права.

The article examines the development and current state of the social purpose of law under globalization, the development of ideas about the law and the state and their place in the life of civil society.

Key words: law, morality, sense of justice, globalization, social purpose of law.

Одержано 7.11.2013.